

Ірина Юріївна МИХАЙЛОВА,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права,
ira.mykhailova@gmail.com

УДК 349.3 (477)

ДОБРОВІЛЬНА УЧАСТЬ У СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

Досліджено особливості правового регулювання добровільної участі в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та її роль для населення України. Визначено, що право на одержання пенсій з першого рівня пенсійної системи, тобто за кошти Пенсійного фонду України, мають лише ті особи, які є застрахованими в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та мають необхідний для нарахування відповідного виду пенсії страховий стаж. Доведено, що добровільна участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування дає змогу особам, які в ній не застраховані, набутти пенсійних прав нарівні з тими, для яких участь у пенсійному страхуванні є обов'язковою, тому запровадження такого положення на законодавчому рівні є цілком правильним та обґрунтованим. Також виявлено низку проблем, що заважають працездатному населенню без добровільної участі в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування мати необхідну тривалість страхового стажу для призначення пенсії. Виділено та охарактеризовано два способи добровільної сплати страхових внесків до Пенсійного фонду України: укладення договору про добровільну участь у системі загальнообов'язкового соціального страхування на термін не менше одного року та укладення договору про добровільну участь в

системі загальнообов'язкового соціального страхування (одноразова сплата єдиного внеску), строк дії якого становить 10 календарних днів. Встановлено, що другий спосіб купівлі страхового стажу є досить вигідним, особливо, якщо особі не вистачає декілька місяців для отримання права на призначення та нарахування пенсії, — сплативши один раз необхідну суму, майбутній пенсіонер щомісячно отримуватиме пенсію, в іншому ж випадку — позбавить себе цього права. Здійснено аналіз нововведення, яке було запроваджено під час чергового реформування пенсійного законодавства у 2017 році стосовно застосування коефіцієнта 2 в разі одноразової сплати єдиного внеску та встановлено, що така норма певною мірою має каральний зміст. Виокремлено характерні ознаки, які притаманні правовідносинам з добровільної участі в системі загальнообов'язкового соціального страхування та визначено її мету.

Ключові слова: добровільна участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, пенсійне забезпечення, страховий стаж, застрахована особа.

Після здобуття Україною незалежності для запобігання поглиблення кризи пенсійної системи протягом багатьох років робилися спроби її вдосконалення. Але нездатність паліативних заходів підвищити її ефективність лише підтвердила об'єктивну необхідність радикальної реформи, програма якої довго розроблялася й, нарешті, була прийнята до виконання. І з 1 січня 2004 року в Україні почала діяти кардинально нова система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Це цілком вписується в рамки сучасної теорії соціального страхування, за яким всі економічно активні суб'єкти суспільних відносин зобов'язані брати участь у формуванні ресурсів для колективного захисту від ризику втрати заробітку, хоча міра й підстави цієї участі можуть відрізнятися. Таким чином, приналежність кожного до числа застрахованих в кінцевому рахунку визначається фактом сплати страхових внесків, які є обов'язковими для всіх платників, незалежно від виду їх діяльності [1, с. 104]. Відповідно до норм Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [2] право на пенсійне забезпечення з першого рівня пенсійної системи мають лише ті особи, які є застрахованими та мають необхідний для нарахування та призначення відповідного виду пенсії страховий стаж.

Як відомо, нині в Україні діє диференційована прогресивна система виходу на пенсію, зміст якої полягає у поступовому збільшенні тривалості необхідного страхового стажу, який в подальшому забезпечуватиме право на одержання пенсії за віком. До прикладу, з 1 січня 2019 р. по 31 грудня 2019 р. особи мають право на призначення пенсії за віком після досягнення 60 років та наявності страхового стажу

не менше 26 років. У разі відсутності 26 років страхового стажу право на призначення пенсії за віком можливе лише після досягнення особою 63 років та за наявності страхового стажу від 16 до 26 років. Уже у 2020 році його тривалість збільшиться на один рік, тобто у разі виходу на пенсію в 60 років мінімально-необхідний стаж становитиме 27 років, а якщо особа плануватиме вийти на пенсію в 63 роки, то від 17 до 27 років. Наразі, таке підвищення страхового стажу планується кожного року до 2028 року, тому очевидно, що на сьогодні страховий стаж не є стабільно-визначеним, як це було раніше, а змінюється (підвищується) залежно від того, коли в особи виникло право на пенсію і за яких умов.

Тому тепер все більшої популярності набуває добровільна участь у загальнообов'язковій системі пенсійного страхування, адже незважаючи на те, що головний механізм забезпечення пенсійних виплат у цій системі полягає в солідарності й перерозподілі доходів між окремими учасниками та цілими поколіннями, тобто загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню властива так звана деперсоніфікація страхової суми, оскільки вона не є об'єктом права власності застрахованої особи, а тому в разі її смерті чи ненастання страхового випадку відповідні кошти використовуються іншими учасниками цього виду страхування [3, с. 249], для значної частини населення сплата страхових внесків на добровільних засадах до Пенсійного фонду України через органи доходів і зборів є реальною можливістю реалізувати своє право на пенсію, коли вони досягли пенсійного віку, але їм не вистачає страхового стажу.

Окремі теоретичні аспекти добровільної участі в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування висвітлювалися у працях таких вчених, як: Т. В. Кравчук, І. В. Оклей, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, С. М. Синчук, Б. І. Сташків, М. М. Шумило, В. В. Фещук, О. М. Ярошенко та ін.

Метою статті є дослідження особливостей правового регулювання добровільної участі в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та її ролі для населення України.

Слід звернути увагу на те, що добровільна участь у державному страхуванні дає змогу особам, які не застраховані в цій системі, набутти пенсійних прав нарівні з тими, для яких участь у пенсійному страхуванні є обов'язковою. У цьому аспекті обґрунтованим вважаємо твердження Б. І. Сташківа, який зазначає, що особи без стажу правом на пенсію не користуються, тому при відмові в добровільній участі в системі пенсійного страхування коло пенсіонерів буде суттєво звуженим [4, с. 261]. С. М. Синчук також вважає, що дозвіл особі за власним бажанням «придбати», сплативши за відповідний період страхові соціальні внески, страховий пенсійний стаж є цінним та вагомим законодавчим положенням [5, с. 104].

Але, як стверджує Т. В. Кравчук, незважаючи на те, що солідарній пенсійній системі притаманним є принцип добровільної участі осіб, які не підлягають державному пенсійному страхуванню, це не

дає підстав нівелювати таку характерну рису державного пенсійного страхування, як загальнообов'язковість, оскільки право на добровільну участь осіб у системі державного пенсійного страхування законодавець надав лише незначному колу осіб. За всіма іншими закріпив обов'язок сплачувати страхові вклади до системи пенсійного страхування, гарантувавши реалізацію цього обов'язку встановленням відповідальності за невиконання або неналежне виконання останнього [6, с. 16].

На думку ж Д. Г. Вихрова, добровільна участь у пенсійному страхуванні не пов'язує сплату страхових внесків з трудовою діяльністю застрахованої особи, що виключає виконання обов'язковим пенсійним страхуванням такої важливої функції, як стимулювання участі всіх застрахованих до суспільно-корисної праці [7, с. 67].

Усе ж таки, коли б в українському пенсійному законодавстві була відсутня норма, яка передбачає участь у системі державного пенсійного страхування на добровільних засадах, то це б суттєво скоротило чисельність пенсіонерів, оскільки, як уже зазначалося, правом на пенсію користуються лише ті особи, які досягли пенсійного віку і мають необхідну тривалість страхового стажу.

Якщо проаналізувати чинне законодавство, то, на відміну від стажу, вік не завжди є обов'язковою умовою для призначення пенсії. Як приклад, можемо навести одне із нововведених Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» [8] положень до ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», яка передбачає умови призначення пенсії за віком. Зокрема, починаючи з 1 січня 2028 р., у разі наявності в особи 40 і більше років страхового стажу, пенсія за віком призначатиметься незалежно від віку, тобто вік як правовстановлюючий юридичний факт при призначенні пенсії нівелюється, і єдиною умовою буде наявність необхідного страхового стажу.

Безумовно, наразі постає питання: на скільки правильно називати такий вид пенсіонування пенсією за віком, адже в цьому випадку вік не є підставою виходу на пенсію й особа, яка має 40 і більше років страхового стажу, враховуючи, наприклад, приписи ст. 188 Кодексу законів про працю України [9] або ст. 12 Закону України «Про загальнообов'язкове пенсійне забезпечення», може вийти на пенсію і в 54 роки чи в 56 років, або ж пізніше — допоки не досягне законодавчо встановленого пенсійного віку.

Повертаючись до питання добровільної участі в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, варто зазначити, що, на наш погляд, запровадження такого положення, є цілком правильним та обґрунтованим, враховуючи споконвічну проблему безробіття, яка особливо гостро постала в перші роки незалежності України. Багато українців виїжджали закордон, де часто працювали нелегально, інші ж, працюючи на теренах своєї Батьківщини неофіційно, отримували заробітну плату «в конвертах», оскільки робото-

давець відмовлявся сплачувати всі необхідні відрахування до Державного бюджету та Пенсійного фонду України.

На жаль, і нині можна спостерігати тенденції до розвитку неформальної зайнятості. Зокрема А. Г. Ткаченко зазначає, що на сьогодні масштаби поширення такої зайнятості в Україні дійсно вражають. Однак варто погодитись з думкою фахівця, що неформальна зайнятість далеко не завжди є вільним вибором людини; часто це пов'язано з відсутністю вибору та загалом низькою якістю робочих місць, особливо коли йдеться про зайнятість у сільській місцевості й в малих містах [10].

Окрім того, з 1 січня 2004 р. до стажу не зараховується період навчання у вищих навчальних закладах, а також період навчання осіб в аспірантурі, докторантурі, інтернатурі або клінічній ординатурі; період перебування громадян у місцях позбавлення волі, які були необґрунтовано притягнутими до кримінальної відповідальності, також необґрунтовано репресовані і згодом реабілітовані, час тримання під вартою, час відбування покарання в місцях позбавлення волі та заслання, а також перебування на примусовому лікуванні; період проживання дружин осіб офіцерського складу, прапорщиків, мічманів і військовослужбовців надстрокової служби з чоловіками в місцевостях, де була відсутня можливість для їхнього працевлаштування за спеціальністю..

Ці та багато інших підстав стали причиною того, що особам пенсійного віку, які бажають реалізувати своє право на пенсію, не вистачає страхового стажу. Тому єдиним виходом із ситуації є укладення договору про добровільну участь з органами доходів та зборів і сплата необхідних страхових внесків за відповідний період. Отже, особи, які не підлягали загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню, але добровільно (за власним бажанням) сплачували страхові внески в порядку та розмірах, встановлених чинним законодавством, до солідарної пенсійної системи, мають право на отримання пенсії за рахунок коштів Пенсійного фонду України.

Враховуючи норми українського законодавства, можна виділити два способи добровільної сплати страхових внесків до Пенсійного фонду, попередньо подавши відповідні документи до органів доходів і зборів за місцем проживання (заяву, копію трудової книжки (якщо вона є); виписку з системи персоніфікованого обліку (ОК-5), копію документа, який посвідчує особу) [11].

Так, перший спосіб полягає в укладенні договору про добровільну участь в системі загальнообов'язкового соціального страхування, на термін не менше одного року. Таким чином, особа поступово може набувати необхідний їй страховий стаж.

Укладаючи такий договір, особа зобов'язується щомісяця сплачувати внески, оскільки страховий стаж обчислюється в місяцях. Розміри платежів обумовлюються в договорі й визначаються особою самостійно, але при цьому їх величина повинна бути не менше мінімального — 22 % від мінімальної заробітної плати. Так, згідно зі ст. 8 За-

кону України «Про Державний бюджет на 2019 рік» з 1 січня 2019 р. розмір мінімальної заробітної плати становитиме 4170 грн і мінімальний розмір страхового внеску — 918 грн 06 коп. відповідно [12]. Також варто зазначити, що розмір щомісячного платежу не може перевищувати 22 % від суми доходу особи, що дорівнює п'ятнадцяти розмірам мінімальної заробітної плати, встановленої законом, на яку нараховується єдиний внесок. Таким чином, максимальний розмір внеску у 2019 році становитиме 13 770 грн 90 коп.

Стосовно ж другого способу, то його реалізація можлива також шляхом укладення договору про добровільну участь у системі загальнообов'язкового соціального страхування (одноразова сплата єдиного внеску), строк дії якого становить 10 календарних днів.

Таким чином, особа одноразово може сплатити єдиний внесок за попередні періоди, в яких вона не підлягала загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню. На наш погляд, такий спосіб купівлі страхового стажу є досить вигідним, особливо якщо особі не вистачає декілька місяців для отримання права на призначення та нараховування пенсії, — сплативши один раз необхідну суму, майбутній пенсіонер щомісячно отримуватиме пенсію, в іншому ж випадку — позбавить себе цього права.

Частиною 5 ст. 10 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [13] передбачено, що сума сплаченого єдиного внеску не може бути меншою за мінімальний страховий внесок на дату укладення договору, помножений на коефіцієнт 2, тобто страховий стаж можна докупити за подвійною ставкою. Така новація була запроваджена під час проведення чергової реформи пенсійного законодавства в Україні у 2017 році. Враховуючи вищезазначені розміри мінімальних страхових внесків у 2019 році, в разі одноразової сплати єдиного внеску його мінімальний розмір становитиме 1 836 грн 12 коп.

Наскільки ж правильним та вмотивованим було рішення законодавця збільшити розмір страхового внеску вдвічі в разі одноразової сплати?

З одного боку, в такий спосіб держава дисциплінує осіб працездатного віку, які працюють неофіційно та примножує надходження до бюджету Пенсійного фонду України, адже нині Пенсійний фонд України не в змозі забезпечувати пенсіями всіх, хто має на них право без залучення коштів з Державного бюджету України. До прикладу, сума коштів Державного бюджету України на фінансове забезпечення виплати пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за пенсійними програмами, та дефіциту коштів Пенсійного фонду України становить 139 313 418,3 грн [14], тому, аби скоротити розмір цієї суми, передбачаються можливості для поповнення бюджету Пенсійного фонду України.

З іншого ж боку, держава сама створює такі умови для населення, які сприяють прийняттю сучасної системи загальнообов'язкового державного страхування несерйозно та з недовірою, тому норма, пе-

редбачена ч. 5 ст. 10 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», певною мірою має каральний зміст: якщо невчасно сплатив страхові внески, то їхній розмір збільшується вдвічі. Хоча наразі незастрахована особа, знаючи, що офіційного стажу в неї недостатньо, може завчасно до виходу на пенсію розпочати планомірно сплачувати за роки, яких бракує страхові внески, адже це вигідніше, ніж придбати стаж одноразово за декілька років.

Враховуючи все вищевикладене, можна виділити характерні ознаки, які притаманні правовідносинам з добровільної участі в системі загальнообов'язкового соціального страхування. Зокрема:

1) правовідносини з добровільної участі виникають виключно за ініціативою незастрахованої особи, але яка має на це право відповідно до чинного законодавства;

2) такі правовідносини є соціально-страховими, оскільки забезпечують можливість особі сформуванню один із необхідних для реалізації права на пенсійне забезпечення юридичних фактів — страховий стаж.

3) правовідносини мають строковий характер;

4) особа добровільно (за власним бажанням) бере на себе зобов'язання щодо своєчасної сплати страхових внесків та виконання інших умов договірних зобов'язань;

5) розмір мінімального й максимального страхового внеску та умови їх сплати встановлюються державою;

6) у випадку одноразової сплати коштів сума розраховується з урахуванням коефіцієнта, а в разі укладення звичайного договору про добровільну участь у системі загальнообов'язкового соціального страхування він не застосовується;

7) страхові внески не підлягають оподаткуванню й акумулюються Пенсійним фондом України.

Отже, добровільна участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування — це реальна можливість для осіб, які працюють неофіційно або за межами України чи з інших причин є незастрахованими, убезпечити себе і своїх близьких шляхом сплати страхових внесків на добровільних засадах та гарантувати стабільний дохід у разі досягнення пенсійного віку, встановлення інвалідності чи смерті (втрата годувальника) особи. Головною метою добровільної участі є стимулювання незастрахованих осіб створювати самостійно відповідні умови для реалізації в майбутньому права на пенсію. І хоча, як зазначає В. В. Фещук, добровільна участь осіб у солідарній пенсійній системі належить до диспозитивних норм, оскільки в цьому випадку суб'єкти наділені правом вибору варіанта поведінки, зокрема брати чи не брати участь [15, с. 31], на сьогодні велика чисельність потенційних пенсіонерів користуються таким правом, особливо це стосується одноразової сплати страхових внесків.

Список використаних джерел

1. Все о пенсионной реформе / П. А. Орлов-Карба. М. : Гардарики, 2005. 302 с.
2. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 49. Ст. 356.
3. Право соціального забезпечення / за ред. П. Д. Пилипенка. К. : Ін Юре, 2006. 496 с.
4. *Сташків Б. І.* Право соціального забезпечення. Загальна частина. Чернівці : Десна, 2016. 692 с.
5. Пенсійне забезпечення в Україні та Білорусі: історія становлення і перспективи розвитку / за ред. М. Шумила, І. Комоцької. Київ : Ніка-Центр, 2018. 516 с.
6. *Кравчук Т. В.* Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Одеса, 2008. 212 арк.
7. *Вихров Д. Г.* Страховой стаж и его юридическое значение в праве социального обеспечения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Москва, 2001. 163 л.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій : Закон України від 03.10.2017 р. № 2148-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 40-41. Ст. 383.
9. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 2004. № 1. С. 4-95.
10. *Ткаченко А. Г.* Пенсійна система та пенсійна реформа в Україні. *Friedrich-Ebert-Stiftung*. URL : <https://goo.gl/wzKNwP>.
11. Про затвердження Інструкції про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : наказ Міністерства фінансів України від 20.04.2015 р. № 449. *Офіційний вісник України*. 2015. № 40. Стор. 278. Ст. 1245.
12. Про Державний бюджет на 2019 рік : Закон України від 3.11.2018 р. № 2629-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 50. Ст. 400.
13. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 2-3. Ст. 11.
14. Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2018 рік : постанова Кабінету Міністрів України від 11.01.2018 р. № 8. *Офіційний Вісник України*. 2018. № 8. Стор. 283. Ст. 310.
15. *Фещук В. В.* Правове регулювання та організація пенсійного страхування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2010. 224 арк.

Надійшла до редакції 01.12.2018

Mykhailova, I. Yu. Voluntary Participation in the System of General Public Pension Insurance

The peculiarities of legal regulation of voluntary participation in the system of compulsory state pension insurance and its role for the Ukrainian population are studied. It has been determined that only those persons who are insured in the system of compulsory state pension insurance have the right to receive pensions from the first level of the pension system, that is, at the expense of the Pension Fund of Ukraine, and have the insurance record necessary for the calculation of the corresponding type of pension (the period during which the person was subject to the specified insurance). It is proved that voluntary participation in the system of compulsory state pension insurance allows individuals who are not insured in it to obtain pension rights on a par with those for whom participation in pension insurance is compulsory, therefore the introduction of such a provision at the legislative level is entirely correct and well-grounded. Also, a number of problems have been identified that impede the able-bodied population without voluntary participation in the system of compulsory state pension insurance to have the required length of insurance experience to appoint a pension. Two ways of voluntary payment of insurance premiums to the Pension Fund are distinguished and characterized: conclusion of a contract on voluntary participation in the system of compulsory social insurance, for a term of at least one year and conclusion of a contract on voluntary participation in the system of compulsory social insurance (one-time payment of a single payment), which validity period is 10 calendar days. It is established that the second way of purchasing the insurance record is quite profitable, especially if a person does not have enough months to receive the right to appoint and pay the pension — paying once the required amount, the future pensioner will receive a monthly pension, otherwise he will deprive him of this right. The analysis of the innovation introduced during the next reform of the pension legislation in 2017 regarding the application of the coefficient 2 in the case of a one-time payment of a single payment and established that such a provision is to some extent punitive. The distinctive features that are inherent in the legal relationship with voluntary participation in the system of compulsory social insurance are outlined and its purpose is determined.

Keywords: *voluntary participation in the system of compulsory state pension insurance, pension provision, insurance experience, insured person.*

